

Het wendbare verleden

Nietzsche in postmoderne tijden

Sybe Schaap

DAMON

Inhoud

1. Inleiding	7
Nostalgie	8
Dood en 'wederopstanding'	11
Een populistische utopie	17
Waarden crisis	20
Opbouw boek	22
2. De dood van God	26
De godsidee	26
Het marktplein	28
Een goddelijk geschenk	31
Gods kwetsbaarheid	32
De premoderne wereld	35
Beklemmende oneindigheid	37
Vluchtwegen	41
Toe-eigening van de godsdienst	44
Waarden als verhaal	48
Gepolitiseerd Evangelisme	52
Verduisterde toekomst	58
3. Wil tot macht	61
Foucault als uitdaging	62
Vrijheid en noodwendigheid	66
De geketende wil	69
Sisyphus	74
Goden tot mensen	80
Vrij waartoe?	84
4. De Übermensch	90
Über: datief of accusatief?	91
Rangorde van waarden	95
Premoderne moraliteit	99
Postmoderne moraliteit	101
Omkering in de moraal	105
De laatste mens	107
Het pathos van distantie	112

5. Het afgrondelijke	118
De wereld als chaos	118
Schepper van waarden	121
Menselijke verworvenheden	124
De afgrond	129
Zelfoverwinning	135
Het regressieve kind	140
6. Niets waar, alles geoorloofd	145
Een postmoderne valkuil	146
Perspectievenleer	151
Postmodern cynisme	153
Schaduw van de verlichting	157
Christelijke waarachtigheid	162
Alles geoorloofd	166
7. Creatief ressentiment	173
Wending in de moraal	173
Giftig ressentiment	175
Postmodern 'Neen'	180
Populistisch 'Neen'	184
8. Nihilisme en zelfbezinning	192
Eigenzinnigheid	193
Substantieverlies	196
Passief nihilisme	201
Het vergeefse	206
Postmodern nihilisme	213
Actief nihilisme	217
9. Historiciteit	230
De stroom van worden en vergaan	230
De eeuwige wederkeer	236
Een zware last	241
Nieuwe afgoden	244
10. Wijsheid	257
Literatuur	265
Over de auteur	267

I. Inleiding

Het vaderlands verleden leeft weer. Dit herleven betekent niet zomaar dat de historische realiteit in feitelijke zin de volle aandacht krijgt. Het licht dat velen heden ten dage op het verleden laten schijnen heeft een andere bron. Het is een door nostalgie gedreven licht, dat een wenselijk verleden in beeld wil brengen. Historische beelden moeten een zelfbeeld ondersteunen, een in het eigen verleden verankerde identiteit. Dat het feitelijk verleden daardoor achter wensdromen, bijgewerkte of zelfs verzonden verhalen verdwijnt, doet niet ter zake.

‘Ons verleden’ moet een veelal ook nog gepolitiseerde vooringenomenheid voorzien van een rechtvaardigend fundament. Ons verleden: een hedendaags surrogaat voor kwijnende sociale en politieke ideologieën. Ideologieën mobiliseren en sturen niet meer; daarvoor ontbreekt het aan diepgang, bezonnenheid en toekomstzin. Dus wordt een verleden opgerakeld om een somber stemmend heden en een in duisternis gehulde toekomst toch nog met luister te compenseren. Nu zegt het openleggen van de geschiedenis altijd iets over het heden, al was het maar als thematisch kader. Zo werpt het heden zijn licht op het verleden.

Het teruggrijpen op de geschiedenis krijgt echter een ander perspectief als het heden een leegte dreigt te worden, als mensen verloren ronddolen en daarom vanuit het verleden een gevoel van geborgenheid moet worden aangedragen. Hoop werd lange tijd in de toekomst gezocht. Maar na een eeuw van tragisch geëindigde toekomst-utopieën heeft ‘de toekomst’ glans verloren.

Ook die utopieën teerden op dramatische beelden van het heden, maar vaak projecteerden ze het drama ook terug op het verleden. Marx zag de ‘voorgeschiedenis’ als een aaneenrijging van ellende, wat de radicale opheffing daarvan moest rechtvaardigen. Een wenkende toekomst zou zelfs een eind kunnen maken aan geschiedenis als zodanig. Dergelijke vergezichten werven niet meer en aan een ideologisch fundament daarvoor ontbreekt het. Maar als het heden opnieuw als een leegte wordt beleefd? Als mensen zich verloren wanen en uitzicht zoeken? Waarom dan niet een omgekeerde *vluchtweg*? Waarom utopische vergezichten dan niet achterwaarts projecteren, op het verleden? Of eigenlijk, op *ons* verleden, dus meer dan dat van mij alleen?

Deze vluchtweg domineert de droombeelden van een in nostalgie vervallen populisme. Het zoekt een geborgenheid die het heden niet biedt. De

toekomst oogt onheilspellend, dus richt het utopisch licht zich op wat was, op *wie* wij waren. En de geschiedenis is behulpzaam. Ooit werd de utopische toekomst als meer dan een beeld gezien, namelijk maakbaar, als we maar willen. Nu wordt een utopisch verleden als meer dan een beeld gezien. Het verleden wordt een verhaal en daarmee al even maakbaar als ooit de toekomst. In beide utopische vergezichten zetten wij de geschiedenis naar onze hand. In beide verhalen wordt het verleden *wendbaar* gemaakt. En dan wendbaar, maakbaar in een gepolitiseerde context. De geschiedenis wordt toegeëigend door politiek activisme.

Activisme is niet als vanzelf progressief, maar onthult zich als reactionair. Het nieuwe utopisme wordt gedreven door een reactionaire geest. Nostalgie maakt een in feitelijke zin uitermate veelkleurig verleden wendbaar om het verlangen naar een thuis kracht bij te zetten, om gepolitiseerd activisme te rechtvaardigen. In de moderniteit lonkte de toekomst, in postmoderne tijden wenkt het verleden.

Postmoderne populistten spreken van 'wederopstanding' van dit product van maakbaarheid. Wat verdwijnt is de idee van *historiciteit* die recht doet aan een beweging vanuit het verleden, via het heden, naar een toekomst, als een voortgaand proces. Een historiciteit waarin de erfenis uit het verleden wordt gekoesterd en doorgegeven aan toekomstige generaties. Een idee van historiciteit, die het verleden anders *wendbaar* laat zijn dan binnen een context van onbehagen en maakbaarheid.

Nostalgie

Moderne utopische verhalen hebben zoals gezegd een ding gemeen: de maakbaarheid van de geschiedenis. Het verleden wordt bruikbaar gemaakt, inpasbaar in gepolitiseerd activisme. Dat brengt met zich mee dat niet in een open en kritische context feiten worden gezocht en nauwgezet geïnterpreteerd. Met regelmaat wordt het 'feitelijke' selectief meegenomen, gemanipuleerd of zelfs verzonnen. Zo wordt de geschiedenis een *construct*, veelal gerechtvaardigd door de nood waarvoor een uitweg moet worden gezocht. De nood van het heden als vrijbrief voor het herschrijven, zo niet het dichten van het historisch verleden.

Deze wendbaarheid vindt thans een methodologische rechtvaardiging in het *postmodernisme*. Als feiten toch al niet eenduidig zijn, als interpretatie hoe dan ook subjectieve inbreng vraagt, dan mag ook de algehele idee van waarheid worden verworpen. Dan maar het 'eerlijke' verhaal: eerlijk ook in de zin

van altijd wel aanwezige, maar nu zichtbaar gemaakte machtspectieven. Op die postmoderne rechtvaardiging bouwt hedendaags *populisme* voort. Als 'de' waarheid toch niet bereikt kan worden, zelfs niet bestaat, waarom dan nog de illusie dat 'feiten' bepalend zouden zijn voor beschrijvingen en verklaringen? Dit roept als vanzelf de vraag op wat dan nog het onderscheid van waarheid en leugen zegt. Maar wat is dan nog de zin van een fundamentele waarde als waarachtigheid? Waarom waarde hechten aan iets als overeenstemming van een bewering met feiten? Dan maar verhalen en dus wendbare feiten. Dan maar de strijd tussen verhalen, die alle immers vrijelijk omgaan met het feitelijke. Daarop volgt dan het cynische oordeel over al diegenen die beweren feiten als hard criterium van stellingen te waarderen. Dat zegt dan ook het nodige over onderwijs, wetenschap en onderzoek, rechterlijke macht, nieuwsmedia en welke institutie dan ook. Zo kan dan ook met de geschiedenis worden omgegaan. En het oordeel is hard: een beroep op 'objectieve' feiten verzwijgt een immanent *machtspectief*! Na ontmaskering van deze immanentie rest een strijd om de macht. Wat feitelijk juist is doet er niet toe, wat functioneel is temeer.

Aan zo'n gebruik van het verleden bezwijkt de geschiedenis, in objectieve zin, maar meer nog in de zin van *historiciteit*. Historiciteit zoals bijvoorbeeld door Burke getypeerd: het opnemen van te waarderen elementen uit het verleden, het verwerken van dit overgeleverde in het heden en doorgeven daarvan aan toekomstige generaties. Ook dan is het verleden wendbaar, maar nu in de zin van een erfenis die waarheidsgetrouw wordt opgenomen, als beweeglijk wordt verwerkt in de eigen tijd, om haar met toekomstzin te kunnen vererven. Daarbij past geen maakbaarheid, zoals voorgestaan door progressieve en reactionaire utopisten. Een open toekomst en een levend verleden verdragen geen maakbaarheid.

Voorliggend boek verbindt hedendaags populisme met het postmodernisme. Populisten radicaliseren en politiseren de postmoderne werkwijze van relativering van het feitelijke ten behoeve van perspectivische verhalen. Het relativeren loopt door in het herscheppen van wat ooit feitelijk heette te zijn. Verondersteld wordt dat allen die in het politieke en maatschappelijke domein opereren, met behulp van eigen verhalen machtsposities zoeken, legitimeren en in stand houden. Dit rechtvaardigt als vanzelf een eigen praktijk van verhalen, met daarin een vrijmoedig, zo niet brutaal ingebrachte *wil tot macht*. Met verhalen worden tegenstanders in diskrediet gebracht en wordt de machtsvraag gesteld. Zo wordt ook de geschiedenis ingezet, wendbaar, veranderbaar. Zo zet het populisme ook het verleden in, vanuit een utopisch perspectief.

In zijn boek *Vloeibare tijden* wijst Zygmunt Bauman op de betekenis die Thomas More geeft aan de idee *utopia* (pg:127). *Utopia* verbindt twee Griekse begrippen: *eutopia*, een goede plaats, en *outopia*, een nergens. Wat voor More nog een droom was, maken gedreven ideologische utopisten in de moderniteit tot iets concreets, althans concreet te verwerklijken. Niet zomaar spreekt Marx van ‘*verwerkelijking van de filosofie*’ (Fr:224). Bauman constateert dat de gedachte van vooruitgang thans kwijnt en er geen sprake meer is van geloof in een ‘voorwaartse beweging’. Veeleer ervaart men alom dreiging en poogt men ‘weg te lopen voor een ramp’ (oc:134v).

Zo’n regressieve vluchtweg zoekt het populisme in een postmodern verhaald verleden. *Macht* moet worden aangewend om de ramp van het heden en de dreigende ramp in de toekomst af te wenden. Maar het verleden, daartoe als een verloren, maar nog altijd ‘goede plaats’ gereconstrueerd, is een ‘lege plaats’, een ‘nergens’, nooit geweest en dus in feitelijke zin onvindbaar.

Maar wat niet kan worden gevonden, kan worden gemaakt. Dit betekent echter wel dat iets als een ‘wederopstanding’ van dit ‘nergens’ eveneens een fictie betreft. Het gaat hier echter wel om een gevaarlijke fictie. Zo’n populistische *utopie* draagt namelijk niet alleen bij aan een tanende historiciteit van het bestaan, maar ook aan een roekeloos omgaan met het heden en de toekomst. Wat nooit was, kan niet tot leven worden gewekt en dus niet worden doorgegeven aan toekomstige generaties. Wat wel wordt doorgegeven zijn verzinsels.

Alvorens de postmodern-populistische herwaardering van de geschiedenis met enkele voorbeelden te adstrueren, nog iets opmerkelijks over de tijdsbeleving die deze bewegingen beheerst: het verdwijnen, eigenlijk verdampen van *toekomstzin*. In het hedendaags populisme lijkt de geschiedenis te stranden in het heden – ook nog een heden dat zucht onder een duistere doem. Alom domineert een ondergangsstemming, toekomstgerichtheid verdwijnt. De toekomst verandert in een somber stemmend voorland. Nu leeft deze stemming breder. Velen blikken nogal pessimistisch vooruit naar de jaren die komen, dit op basis van vooruitzichten aangaande klimaat, milieu, ecologie, of migratie. Groeiende somberheid, veelal ondersteund door wetenschappelijk onderzoek, dus feiten. Maar dan wordt er nog altijd vooruitgekeken, ook met verantwoordingszin. Dan wordt er naar oplossingen gezocht, of worden verdragen gesloten om elkaar te versterken.

Zo niet het populisme. In deze bewegingen wordt met cynisme gereageerd op wetenschappelijk onderbouwde waarnemingen. Instituten die hiervoor feitelijk materiaal aandragen worden gewantrouwd, met cynisme bejegend.

Feiten worden daartoe niet *weerlegd*, maar domweg ontkend of genegeerd en wetenschappers verdacht gemaakt.

Verwacht zou dan mogen worden dat populistische bewegingen, in lijn met de ontkenning van hun niet welgevallige ontwikkelingen, enig vertrouwen in de toekomst etaleren. Dit is echter niet het geval, integendeel zelfs. Populisten zwelgen op eigen wijze in een *pessimistische* kijk op de toekomst. En dit reikt dieper, alsof pessimisme tot een metafysica wordt verheven. Vanuit een *doem* maken populistten zich zo los van de openheid die het menselijk bestaan kenmerkt. Alom een ondergangsstemming, geprojecteerd op een breedte aan maatschappelijke, politieke of culturele ontwikkelingen. En nauwelijks enig elan de dreigingen met oplossingen het hoofd te bieden. De toekomst verandert in iets als een zwart gat, waarin al het zekere, eigene en vertrouwde verdwijnt. Eigenlijk sluit men zich af voor de toekomst: geen blik vooruit, laat staan een blijmoedige blik. Veeleer cynisme, op zijn best moedeloosheid, pessimisme. Het hedendaags populisme heeft *geen toekomst*, openheid naar de toekomst en toekomstzin vallen weg.

Zo'n geslotenheid geldt in zekere zin ook het verleden, hoe gekoesterd ook. Populistisch historisme sluit zich namelijk in feitelijke zin ook af voor het verleden. De nostalgie herschept een levend verleden in iets doods, in fictieve beelden en verhalen – slechts goed voor gepolitiseerd activisme. Marxisten meenden de voorgeschiedenis te kunnen opheffen met utopisch *elan*. Hedendaagse populistten heffen de voorgeschiedenis op met anti-utopisch *cynisme*. In Nietzsches woorden: ze worden gedreven door een geest van nihilisme. Postmodern populisme heeft dus niet alleen geen toekomst, het heeft evenmin een levend verleden. Met zijn verhalen doolt het rond in een heden, waarin het macht begeert zonder een constructief *waartoe*. Ter adstructie enkele voorbeelden van zo'n *wendbaar* gemaakt verleden. Voorbeelden die de vraag oproepen, *wát* zich hier eigenlijk voordoet. Is hier sprake van een *symptoom* van dieper reikende ontwikkelingen?

Dood en 'wederopstanding'

Het getuigt de laatste tijd van goede smaak ervan te getuigen dat Nederland met zijn traditie op joods-christelijke beginselen is gefundeerd. Opmerkelijk, in een tijd dat kerken leeglopen, de godsdienst uit het openbare en het private domein verdwijnt, Nederland snel ontkerkend raakt. Des te opmerkelijker,

als het beroep op deze traditie en beginselen gedaan wordt in kringen waarin de godsdienst er in religieuze zin nauwelijks meer toe doet.

Uiteraard hebben *christelijke* waarden, beginselen en geboden grote invloed gehad op Nederland – zo ook wereldwijd. Dit geldt ook het op deze beginselen gefundeerde confessionele sociale en politieke gedachtegoed; met als voorbeelden het calvinistische beginsel van soevereiniteit in eigen kring en het rooms-katholieke subsidiariteitsbeginsel. Maar deze beginselen en waarden werken thans vooral in het verborgene door, zonder nog veel wervende kracht.

Wat het maatschappelijk en politiek leven betreft, is het christelijk fundament zagezegd ondergronds gegaan, lijdt het zelfs aan rot. Wie had het tot voor kort voor mogelijk gehouden dat een beginselvaste partij als de Staatkundig Gereformeerde Partij tot samenwerking is gekomen met Forum voor Democratie? Hoe levend is dus nog de christelijke traditie? Waarom dan toch het beroep daarop?

En wat de *joodse* traditie betreft, het putten uit de nog oudere Joods-religieuze leefwereld, doet zo'n verwijzing uitermate vreemd aan. Als bevolkingsgroep hebben joden veel invloed gehad op het Europese, dus ook Nederlandse sociale en culturele leven. Daarbij moet echter wel bedacht worden, dat het marginaliseren van deze groep de geschiedenis door een normaliteit was. Dit geldt temeer voor het absorberen van Joods-religieus gedachtegoed in de cultuur: daarvan was nauwelijks sprake. Ook hier de vraag, waarom zo plotseling een beroep wordt gedaan op de Joodse traditie. Waarom het verbaal leunen op de Joods-christelijke traditie? Of gaat het om iets als *houvast* in onbestemde tijden? In een tijdsgewricht waarin velen al zoveel aan traditie, verbondenheid en institutioneel gezag ontvalt? Wat voor betekenis heeft zo'n beroep eigenlijk?

Bij eerste benadering lijkt het om weinig meer te gaan dan lege, nostalgische woorden. Sterker nog, dit soort retoriek ondergraaft veeleer de traditie waarin dit gedachtegoed thuishoort. Het ontkracht de betekenis daarvan – in een tijd dat de betekenis en binding die deze traditie biedt toch al aan erosie onderhevig is. 'God is dood', waarschuwt Nietzsche: voor hem de God die de zedelijke inrichting van de samenleving inhoud en een gezags-fundament gaf. Een retorisch of melancholiek beroep op de joods-christelijke traditie biedt geen tegenwicht. Wat betekent het dan, dat populistten zo graag een beroep doen op deze traditie? Wat zegt het dat dit beroep uit retoriek zonder inhoud bestaat?

Analoog aan de populistische vrees voor een nog altijd dreigend 'cultuurmarxisme', zou hier van een tegenaanval met '*cultuurchristendom*' gesproken

kunnen worden. Weinig meer dan spookbeelden, die met seculiere nostalgie bestreden moeten worden. In landen waar populistische politieke macht is toegevallen, beweert men zelfs militant schatplichtig te zijn aan deze traditie. Dat de traditie wordt opgevoerd ter *bescherming* tegen iets bedreigends, bewijst echter niet zomaar de bescherming van iets, zoals van authentieke christelijke waarden. Ook al pogen populistische bewegingen en regimes zich met dit soort retoriek te legitimeren, ze zijn hierin vooral een symptoom: van lege, postmoderne verhalen die legitimerende kracht zoeken. *Dode* woorden wekken geen geschiedenis tot leven, een tot retoriek vervallen traditie legt geen toekomst open.

Wat dit laatste betreft, nog een voorbeeld uit Nederland, van recente datum. Ook de leider van het populistische Forum voor Democratie, Thierry Baudet, verwoordt regelmatig zijn waardering voor de christelijke traditie. Maar daarin werkt ook hij mee aan het ten grave dragen van het bij deze traditie behorende religieuze erfgoed. Als markant voorbeeld hiervan, een passage uit zijn overwinningstoespraak na de verkiezingen voor de provinciale staten in 2019. In die geruchtmakende rede beriep hij zich expliciet op de grondslagen van het christendom, zij het met een opmerkelijke *wending* in de betekenisinhoud daarvan:

Wij weten, als FvD'ers weten wij dat je de metafysische grondslagen van het christendom niet hoeft te aanvaarden om toch de wederopstandingsgedachte als leidend motief van de westerse beschaving te kunnen aanvaarden. Iets dat dood leek, iets dat voorbij leek, iets dat achter ons zou liggen, iets dat definitief achter ons zou liggen, dat kan, zo weten wij, weer tot bloei komen... Precies dat... is onze leidraad, is ons leidende motief. Het is ons levensmotto, want wij zijn de partij van de wedergeboorte.

Waarop hij hier wijst, zijn niet de *metafysische*, maar de *religieuze* grondslagen van het christendom. Daar begint al de eigen duiding van het christendom. Want de eigenlijke, religieuze kern van deze godsdienst doet er bij hem niet meer toe. Die laat hij achter zich, die laat hij ook zelf als 'dood' en 'voorbij' 'achter' zich. Wat valt dan anderen nog te verwijten? Hadden zij dit aspect van 'de grootste en mooiste beschaving... ooit' moeten beschermen?

Van zijn kant geen beroep op het christendom als godsdienst, niet in religieuze zin, ook niet – zijns ondanks – in *metafysische* zin. In dit laatste geval had hij bij Hegel kunnen aansluiten, bij diens filosofische verdediging van de *metafysische* substantie van het christendom. Filosofie die de religie te hulp

snelt in sceptische tijden. Zo niet Baudet. Wat hij meent over te nemen en verwoordt als leidend motief van de gehele westerse beschaving, is de idee van ‘wederopstanding’, van ‘wedergeboorte’ van wat dood ‘lijkt’. Het grondmotief dat hij daarin ziet is, dat iets dat dood en voorbij *lijkt* te zijn, toch weer tot leven kan worden gewekt en opnieuw tot bloei gebracht.

Maar komen zijn woorden overeen met wat de Bijbel leert? In de Bijbel wordt niet gesproken van *wederopstanding* van wat dood *lijkt* te zijn en dus toch niet *achter* ons blijkt te liggen. Baudet mikt op de mogelijkheid van herleving van *hetzelfde*. De Bijbel spreekt echter van *opstanding*, wat niet doelt op herleving en herhaling van *hetzelfde*, maar op de verschijning van een *nieuw* leven na de dood, een leven dat al toekomst is en vertrouwen in de toekomst geeft. Het oude, voorbije, wordt juist *niet* hersteld.

In theologische dan wel metafysische zin zegt de opstandingsgedachte dat de dood bij het leven hoort, dat de dood eigen is aan de eindigheid van het individuele bestaan. Maar in enen ook, dat juist de dood eindige wezens aanzet tot hoop en toekomstzin, tot het besef van historiciteit, tot het doorgeven van wat van waarde is aan volgende generaties, die daar weer het hunne mee moeten en kunnen doen. De ‘metafysische’ betekenis van Jezus’ opstanding is dat mensen zich juist niet hoeven vast te klampen aan *wat was*, maar vertrouwen in de *toekomst* mogen hebben, in het vernieuwende dat de toekomst brengt. Wat Baudet ervan maakt is het omgekeerde. Hij etaleert iets als vertrouwen in een verleden dat aan de *schijndood* onttrokken moet worden. Alsof het in de christelijke beschaving om de eeuwige herhaling van *hetzelfde* zou draaien, een altijd wederkerend herstel van hetzelfde.

Baudet bedrijft hier postmodernisme ten voeten uit. Hij maakt van het Evangelie een eigen verhaal. Hij *interpreteert* de betekenis van dood en opstanding niet, dus met respect voor wat het Evangelie aanreikt. Hij maakt zich *meester* van deze geschiedenis, hij *reconstrueert* de betekenis, zet deze naar zijn hand. Dat is impliciet *deconstructie*, de destructie van wat het Evangelie bedoelt. Als er in het verhaal van Baudet al sprake is van de dood, dan valt dit aan zijn reconstructie toe te schrijven. De wedergeboorte van hetzelfde, waartoe hij oproept, ontnemt het verleden zijn historiciteit, zijn levenskracht en maakt het tot een doods geheel. Als vanzelf ontnemt zo’n deconstructie de mens ook het toekomstperspectief dat in een levende historiciteit is gelegen. Hij maakt het Evangelie *wendbaar*, het verleden maakbaar. Hij zet het naar zijn hand.

De steriel gemaakte inhoud van de verhalen over het zo goede en te beschermen verleden, komt in nog andere zin tot uitdrukking als Baudet

terugblijkt op de geschiedenis. Hij hanteert nog een beeld dat het verleden niet levend houdt maar juist afsluit. Alweer in een melancholiek verhaal met een doodse finale. Hij laat in zijn rede ook Hegels *uil van Minerva* weer uitvliegen. Nu echter niet, zoals bij Hegel, in de *avondschemering*, teneinde met filosofische wijsheid een door de godsdienst tot leven gebrachte cultuur te belichten en van nieuwe energie te voorzien. Baudet laat de uil juist uitvliegen in de 'laatste uren van de dag', pas op 'het moment dat het bijna voorbij is', maar we ons nog net 'realiseren wat we hadden moeten koesteren'. Hegel zou zeggen: *te* laat. Op dat tijdstip en in zo'n doodse, nachtelijke sfeer is filosofische wijsheid niet meer bij machte de overlevering leven in te blazen. Dan 'schildert de filosofie haar grauw op grauw'; dan 'is een gestalte van het leven oud geworden en met grauw op grauw laat ze zich niet jonger maken' (PhR:17).

De postmoderne wijsheid van Baudet brengt geen nieuw leven, herstelt evenmin het voorbije leven. En, om op nog een ander postmodern karakter van zijn verhaalcultus te wijzen: alles in zijn verhaal draait om *macht*. De machtigen van nu hebben 'onze boreale beschaving' kapotgemaakt; de door Baudet toegeëigende *uil van Minerva* ontmaskert hen echter. Hoe desperaat ook het tijdstip, zijn ontmaskering moet moed geven. Hij gaat de macht op hen heroveren met 'een nieuwe generatie leiders'. Bedoeld wordt eigenlijk: met 'wedergeboren' *oude* stijl leiders. En dat worden dan leiders die 'onze boreale wereld... zouden moeten beschermen' – een wereld die huidige leiders kapot maken. De wedergeboorte van een verleden dat nooit bestaan heeft, maar desalniettemin bescherming vraagt: hoe *wendbaar* is het verleden voor postmoderne populisten.

Een fraai voorbeeld van een postmoderne greep op de geschiedenis levert ook Poetin. Het gaat om het beeld dat hij van Stalin schetst, een beeld met populistische intenties. Ooit herschreef Stalin de geschiedenis, als een postmodernist *avant la lettre*. Deze kunst wordt thans overgenomen door Poetin. Stalin meende over almacht te beschikken, hij beeldde zich in de mensgeworden almachtige te zijn. Een atheïst dus die een aardse god wilde zijn. Dit vanwege zijn pretentie, de geschiedenis met wil en bewustzijn naar haar eindbestemming te brengen, inbegrepen de mens en de samenleving. Een en al maakbaarheidsgehoof.

De *maakbare* geschiedenis had bij Stalin echter ook een tweede dimensie: naast de toekomst ook het verleden. Als vanzelf werd het scheppen van de toekomst op draconische wijze uitgevoerd. De almachtige kon als het ware bergen verzetten. Waarin hij echter, achteraf gezien, zichzelf nog overtrof, was het naar zijn hand zetten van het *verleden*. Het verleden, in marxistisch

jargon de voorgeschiedenis, werd door hem niet zozeer opgeheven, als wel beheerst, gemaakt, herschepen. Dit uiteraard als geschiedschrijving. Verhalen als demonstratie van almacht. Een Russisch gezegde noemt 'niets zo veranderlijk als de geschiedenis'. Voor Stalin was niets zo *veranderbaar* als de geschiedenis. Ook het verleden was voor hem maakbaar. Hij bewees dit door het verleden minutieus en vasthoudend te *herschrijven*, als het moest steeds weer. Geen interpretaties van feiten, maar een radicale herschepping. De voorgeschiedenis moest herleven als een fictie vol imaginaire kracht, op commando. Het verleden moest zo blijven leven, beeldend en wervend, maar zelfs als herschepen verleden nog altijd wendbaar, in willekeur.

Zo'n opdracht tot wendbaarheid was ook sturend voor het staatsveiligheidsapparaat. Een ieder die gearresteerd werd en dus schuldig verklaard, onderging een herschepping van het eigen verleden. In de aanklacht werd het feitelijke vervangen door een bijzondere fictie: het ging erom, dat de schuldige ook zelf een transformatie onderging, van het *weten* van het feitelijke in het *geloof* in de fictie. Schuldig zijn hield in, dat de arrestant tot het erkennen en belijden van de beschuldiging werd gebracht. Men werd veroordeeld met een gereconstrueerd verleden, een verhaal met een geloofsbasis. Ook hier een maakbaar, wendbaar verleden, dat de levende historiciteit doodt.

Deze stalinistische krachttoer lijkt, zijns ondanks, ook zelf weer geschiedenis te zijn geworden. Of toch niet geheel en definitief? Herleeft de door hem welhaast volmaakt ingezette wendbaarheid van het verleden? Rond hem en zijn daadkracht voltrekt zich thans namelijk een postmoderne reprise met populistische intenties. En wel door Poetin, Ruslands autocratische leider. Omwille van diens positie als volkse leider, heeft hij zich tot Stalin gewend, althans tot een behulpzaam deel van diens verleden: diens rol in de 'grote vaderlandse oorlog'.

Dit vraagt enige context, namelijk de huidige sociaaleconomische en geestelijke situatie in dit land. In de zin van *toekomst* heeft het huidige, autocratisch-populistisch bestuurde Rusland de bevolking weinig te bieden. Zoals het populisme in algemene zin weinig verbondenheid met de historiciteit van het bestaan demonstreert, is ook Poetin niet van zins Rusland vanuit een levend verleden en een veerkrachtig heden door te geleiden naar een beloftevolle toekomst. Zijn regime biedt weinig hoop, wel deprimerende leefomstandigheden.

Waar toekomstzin het laat afweten, kan altijd nog het verleden in stelling worden gebracht. Ironisch is, dat hiervoor Stalin wordt ingezet. Ook een deel van diens geschiedenis wordt thans functioneel herschreven. Stalin, motor

en symbool van de communistische wereldrevolutie, biedt hiertoe een opening. Op enig moment werd hij gedwongen een pauze in te lassen in het zich wereldhistorisch rechtvaardigende communistisch proces en bijbehorende ideologie. Toen namelijk Hitler de operatie Barbarossa begon en Stalins leger, als gevolg van rigoureuze zuiveringen, niet gevechtssklaar bleek te zijn. In deze tot wanhoop stemmende situatie slaagde hij erin de bevolking te mobiliseren: door *patriottisme* op te wekken, door alles in te schakelen wat de Russische ziel tot leven kon brengen, ook de orthodoxe kerk en de religie. Even geen wereldrevolutie, maar een *vaderlandse* oorlog.

Die Stalin moet thans, onder opnieuw kommervolle omstandigheden, herleven. De door Poetin geschreven Stalin valt binnen zijn krampachtige poging de Russische bevolking patriottisch bijeen te houden. Stalin als bezielende patriottische leider, de mystieke belichaming van de Russische ziel. Een postmoderne aanpak met populistisch succes. De communistische wereldleider mag dood zijn, maar de *opgestane* Stalin leeft, opgestaan als mystiek-vaderlandse held. Het mag toch ironisch worden genoemd, dat hem nu overkomt waarin hij zelf excelleerde, het herscheppen van het verleden.

Een populistische utopie

Genoemde voorbeelden laten iets zien van het ineenschuiven van postmodernisme en populisme. De idee van waarheid maakt plaats voor een onge-reemd subjectivisme, een dat het onderscheid van waarheid, fictie en leugen doet vervagen. Dit staat niet los van de negatieve, cynische waardering van de wereld waarin de populist leeft. Deze leefwereld wordt door hem ervaren als bedreigd en bedreigend tegelijk, niet eigen, een hem vreemde overmacht. Die beleving maakt reactief. Het niet-eigene wordt meer en meer beleefd als een hindermacht waarmee moet worden afgerekend. Daartoe dient een rechtvaardigend *verhaal*, geweven rond macht. Het verhaal moet de bestaande macht van haar legitimiteit beroven, het moet werken, het moet functioneel zijn. Juistheid is daaraan ondergeschikt.

Dit plaatst het verhaal aan gene zijde van feit en fictie, waarheid en leugen. De idee van waarheid doet er niet meer toe, de *waarde* van *waarachtigheid* wordt met goede reden terzijde geschoven – de waarde die kennis bindt aan wat feitelijk het geval is. Het verhaal richt zich op wat anders. Hoe onwaarachtig ook het verhaal, het pretendeert *geen fictie* te zijn omdat het *wérkt*, omdat het zijn werk *dóet*. Het verhaal is eigenlijk een *activistische* mening

doorstaan. Hij zal dus ‘tot zichzelf’ moeten komen, tot het besef dat hij de *maat* der dingen is en daarvoor niet weg kan lopen.

Maar dit nog altijd ook als voortzetting van een traditie die, zoals gesteld, loopt vanaf de oude Grieken, via het christendom en de vroege Verlichting, naar de moderniteit. Een traditie van historiciteit die de mens op eigen kracht moet voortzetten. Een *maat* die bij alle beweeglijkheid en vernieuwing recht blijft doen aan overgeleverde waarden, zoals die van waarachtigheid en morele oprechtheid. Op deze basis zal postmodern-populistisch nihilisme moeten worden overwonnen.

Op de vraag wát dit precies inhoudt, gaat dit boek in. Wát de mens moet overwinnen om *waarachtig* met het verleden te kunnen omgaan. Wát er moet worden overwonnen om *oprecht* en wilsgericht open te kunnen staan naar de toekomst. In welke zin ook Nietzsche het verleden wendbaar noemt. Het antwoord op het ontwrichtende van de nihilistische crisis ligt niet in een strijd tegen een als onwaardig veroordeelde vijand. Het gaat er evenmin om zo’n vijand te verslaan door overweldiging of onderdrukking.

Het populisme mag een katalysator zijn van de nihilistische crisis, het is voor alles ook een symptoom. Als symptoom verwijst het naar een crisis die de mens in algemene zin moet doorlopen. Het gaat Nietzsche dan ook allereerst om de zelfoverwinning van de mens, om een worsteling die in de mens zelf moet plaatsvinden. Zo’n worsteling is in zekere zin al van alle tijden en zal zich op enigerlei wijze altijd weer herhalen.

Opbouw boek

Het boek is opgebouwd rond een aantal thema’s, die iets duidelijk moeten maken van wat zich in postmoderne tijden voltrekt. Nietzsche stelt dat de weg naar ware kennis breed is, dat deze weg begaan moet worden met de inzet van zoveel mogelijk perspectieven. Elk van de hoofdstukken diept zo’n perspectief uit, teneinde zoveel mogelijk licht te laten schijnen op de postmoderne activering van de waarden crisis. Elk hoofdstuk wordt ingezet met een tekstfragment uit Nietzsches filosofie, zowel uit zijn gepubliceerde werken als uit zijn nalatenschap.

Hoewel Nietzsche zelf niet spreekt van postmodernisme en populisme, bevat zijn werk een overvloed aan metaforen, duidingen en begrippen die deze lading al dekken. Hij heeft in zijn tijd al voorzien wat thans actueel is geworden en de moderne wereld lijkt te veroveren. Waar behulpzaam, wordt

het betoog verhelderd met andere auteurs, vanuit een filosofisch dan wel historisch perspectief. Dit neemt niet weg dat Nietzsches filosofische beschouwingen nog zo actueel zijn, dat ze ook in onze tijd geschreven hadden kunnen zijn.

Hoofdstuk 2 gaat in op de betekenis van Nietzsches waarschuwende woorden over 'de dood van God'. Voor hem bood de godsdienst de geschiedenis door een fundament voor waarden waarmee gestalte werd gegeven aan het menselijk leven en samenleven. Dit in een zedelijk perspectief, maar ook als fundament van het gezag dat deze waarden bezaten. Dat 'God' uit beeld verdwijnt, loopt dan ook door in de erosie van traditionele waarden. Hiervan zijn het postmodernisme en het populisme een symptoom en katalysator. Zedelijk gezag gaat over in een gepolitiseerde verheerlijking van macht. Dit wordt geadstrueerd met verwijzingen naar Amerikaanse Evangelicals en de Russische orthodoxie.

In hoofdstuk 3 wordt nagegaan wat voor Nietzsche de betekenis is van een voor hem menselijke kerndrift, de 'wil tot macht'. Dit omdat het postmodernisme en het populisme zoveel waarde toedichten aan macht en strijd om de macht. De macht die in deze bewegingen wordt gezocht heeft een reactieve gerichtheid. Begeerd wordt macht die een 'Neen' tot uitdrukking brengt, die wat weerstaat wil breken. Geen wil tot macht met een scheppend 'waartoe', een toekomstperspectief zoals door Nietzsche voorgestaan. Machtsbegeerte zonder een waartoe werpt dan ook licht op een eigenaardig kenmerk van het hedendaags populisme: de volstrekte afwezigheid van toekomstzin. Wel afbraak, maar geen 'waartoe'.

Hoofdstuk 4 analyseert een ander kernbegrip van het populisme: 'het volk'. Populisten spreken uit naam van het volk, waarbij het aangesproken volksdeel zich weer identificeert met de populistische beweging en haar leider. Nietzsche noemt dit volkstype 'laatste mens', een wezen dat zich thuis voelt te midden van een hem gelijke menigte. De laatste mens meent zijn levensgeluk te kunnen vinden in postmoderne verzinsels, zoals die van bevrediging en geluk. Dergelijke verzinsels bieden echter niet meer dan een schijn van zin. Gevaarlijker is dat dit type zelfcontrole verliest. Dit wreekt zich met name als het fundament van gezag onder de traditionele waarden en de institutionele vertaling daarvan ondermijnd raakt. Dit geeft ruimte aan ressentiment en een dreigende chaos, in mens en samenleving.

Dit wordt verder uitgewerkt in hoofdstuk 5 waar gesproken wordt van krachten die de mens van oudsher eigen zijn, krachten die een ontwrichtende werking op hem en de samenleving uitoefenen, door Nietzsche het afgrondelijke

genoemd. Ter verduidelijking wordt teruggerepen op de Griekse mythologie. Nietzsche brengt dit ontwrichtende tot uitdrukking in de metafoor van een boven de afgrond balancerende mens: het afgrondelijke in de mens zelf, zijn menselijke natuur. Deze afgrond wordt een bedreigende kracht als de mens zijn natuur niet met zelfbeheersing en verheffende waarden overwint. Twee funderende waarden zijn hier in het geding, die van waarachtigheid en van morele oprechtheid. Hoe gaat de mens om met het onderscheid van waarheid en leugen? En dat van goed en kwaad? Het populisme demonstreert, hoe dit onderscheidingsvermogen teloor kan gaan.

In hoofdstuk 6 wordt deze ontarding gekoppeld aan een stelling die Nietzsche aan de oudheid ontleent, maar in de postmoderniteit actualiteit krijgt: dat 'niets waar' is en 'alles geoorloofd'. Deze stelling heeft een tweeledige betekenis. Allereerst dat de postmoderne populist de traditionele waarden van waarachtigheid en morele oprechtheid loslaat. Het onderscheid van waarheid en leugen doet er niet meer toe. Er wordt er schaamteloos gelogen, zelfs het besef van leugen lijkt te verdwijnen. Beweringen zijn meningen. En in morele zin draait het om de meest machtige mening. Vooral hier komt de betekenis van de 'dood van God' naar buiten: dat traditionele waarden hun betekenis en gezag verliezen. En dit religieuze fundament van gezag laat zich niet herstellen. De door Nietzsche aangehaalde stelling wijst er daarom tevens op, dat de mens zelf de basis van zijn waarden zal moeten zijn. Hij doelt dan op waarden die verheffen en toekomstzin tot uitdrukking brengen. Zoiets biedt het hedendaagse populisme allermint. Dus zal de mens het populisme moeten doorgronden teneinde het te kunnen overwinnen, ook en allereerst als aanvechting in zichzelf.

Dat het populisme daartoe niet bij machte is, wordt nader verduidelijkt in hoofdstuk 7. Hier wordt ingegaan op een zich weer breed manifesterend ressentiment. De populist, de geradicaliseerde postmodernist, voelt zich niet thuis in zijn wereld. Hij waant zich daarin slachtoffer. Hij wordt beheerst door een gevoel van onbehagen dat hij vertaalt hij in daders, schuld en vergelding. Hij wentelt zijn onvrede af op 'de ander', wie dan ook. Een dergelijke afwenteling deed zich al in eerdere populistische bewegingen voor, in het nazisme en communisme. Nietzsche laat zien hoe de moraal juist hierin een fatale omwenteling ondergaat. Goed en kwaad zijn niet meer een zaak van denken en handelen, maar van mens tegenover mens, goeden tegenover kwaden. Beloofde het vroegere populisme nog de verlossing van het kwaad in wenkende toekomst, hedendaags populisme zoekt een tegengestelde vluchtrichting: die naar het

‘goede’ verleden. Een verleden dat daartoe wendbaar wordt gemaakt, een verleden als een postmoderne fictie.

Hoofdstuk 8 brengt dit alles bijeen in het kernbegrip dat Nietzsche aan de waarden crisis verbindt, het nihilisme. Nihilisme wil zeggen, dat traditionele waarden hun fundament en zin verliezen, zoals tot uitdrukking gebracht in postmodernisme en populisme. Dit nihilisme valt niet terug te draaien, de mens zal zich hier doorheen moeten worstelen. Fundamentele waarden kunnen niet meer aan een hoger, transcendent gezag worden ontleend; de basis van waarden ligt in de mens zelf. Opmerkelijk is dat Nietzsche, een late exponent van de vroege verlichting, zijn filosofie hier lijkt te verbinden met het conservatieve denken van iemand als Edmund Burke. Dat wij namelijk aan de traditie ontleende waarden in het heden gestalte moeten geven, teneinde deze vol toekomstzin door te geven aan komende generaties. In de kracht hiertoe ziet Nietzsche de overwinning op het nihilisme.

De genoemde toekomstzin krijgt in hoofdstuk 9 gestalte in Nietzsches idee van historiciteit: die van ‘de eeuwige wederkeer van het gelijke’. Het draait hierbij om een toekomstzin die het moet en kan stellen zonder verlangend uitzicht op een uiteindelijk doel van de geschiedenis. En die het ook kan stellen zonder nostalgisch verlangen naar een verleden waarin het zo goed zou zijn geweest. Zo’n waarderende toekomstzin vraagt van de mens zelfkennis, zelfbeheersing en het vermogen tot matiging. Geen zelfkennis zonder waarheidszin, een vermogen dat het populisme lijkt te hebben opgegeven.

Deze waarheidszin krijgt in hoofdstuk 10 een bijzondere uitwerking: als wijsheid. In deze wijsheid brengt Nietzsche iets opmerkelijks tot uitdrukking, opmerkelijk in het licht van ‘de dood van God’. De antieke goden mogen als levende krachten uit het zicht zijn verdwenen en de christelijke God lijkt na de zegetocht van het postmoderne nihilisme eenzelfde lot te zijn beschoren. En toch spreekt Nietzsche met bijzondere waardering over God en de goden. In hen onderkent hij de gehechtheid aan wellicht de meest fundamentele waarde: de waarachtigheid, de wil tot waarheid, het openstaan voor het ware. Vandaar zijn stelling dat ‘mensen tot goden moeten worden’. Het duiden van deze tegenkracht tegen het postmoderne populisme, loopt als een verbindende draad door dit boek.